

Историјски прикази грађевинских радова на Храмовној гори у Јерусалиму у периоду прве половине 4. до прве половине 8. века

1. Драган Петровић
Независни истраживач
Београд, Србија
ison@eunet.rs

2. Ема Петровић
Катедра за оријенталистику
Филолошки факултет Универзитета
у Београду
Београд, Србија
emiljkovic.1967@gmail.com

3. Магдалена Драговић
Катедра за математику физику и
нацртну геометрију
Грађевински факултет Универзитета
у Београду
Београд, Србија
dim@grf.bg.ac.rs

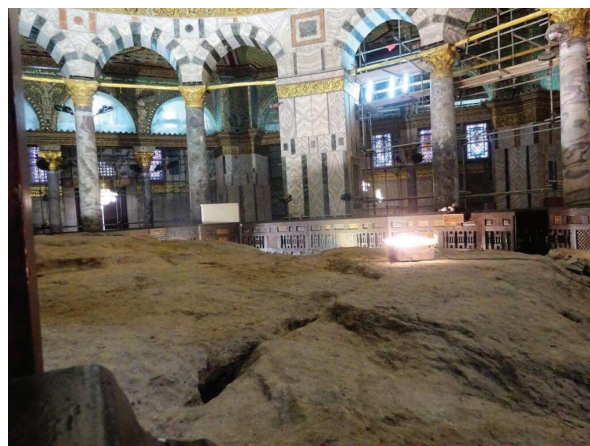
Abstract— Храмовна гора у Јерусалиму представља једно од најважнијих места у историји монотеистичких религија. За јудеизам је најзначајније место порушеног Храма, где је приношена старозаветна жртва Богу. За хришћане је то место у непосредној близини јеврејског Храма, у Преторијуму, или Антонијевој утврђењу, где се одржало суђење Господу Исусу Христу. За ислам, треће место по важности, после Меке и Медине, је место где је Мухамед, по учењу Курана, слетео током свог ноћног путовања. Све ово условило је различите грађевинске подухвате на овом месту, нарочито у периоду од установљења хришћанства, као званичне религије Римског царства, до освајања Јерусалима од стране Арапа, као носиоца нове вере - ислама. Аутор у свом раду покушава да изврши хронолошку реконструкцију изградње одређених цркава и манастира, у поменутом периоду, на подручју Храмовне горе и у њеној непосредној близини, као и каснију, највероватнију, промену намена ових објеката, по освајању Јерусалима од стране Арапа.

Кључна реч: Храм, Преторијум, брдо Морија, мозаик, стена.

I. УВОД

Храмовна гора у Јерусалиму хиљадама година битно је место за три најпознатије монотеистичке религије. На Храмовној гори, или брду Морија (у преводу са хебрејског Брдо страха) налази се камен који у јудеизму означава место стварања света, темељ овог света, односно целог Универзума.[1] Јеврејско предање каже да је Бог када је стварао овај свет, бацио овај камен, који носи назив на хебрејском Евен Ха-Штија (אֶבֶן חַשְׁתִּיָּא – на хебрејском - начење камен темељац), и рекао „Нека буде светлост.[2]. Први зрак светлости пао је на овај камен. По јеврејском предању на том месту је створен први човек, Адам, ту је Ноје после потопа принео прву жртву Богу и на том месту је Аврам жртвовао овна уместо Исака, када је Бог проверавао његову веру. На том месту се налазио старозаветни јеврејски Храм, неколико пута рушен и обнављан, док коначно није био срушен од страна римског цара Тита 70 године, током Првог римско јеврејског рата. После пропасти Другог јеврејског устанка (132-135. год.) под вођством Шимона Бар Кохбе град мења име у Елија Капитолина, односно појављује се нови град на рушевинама Јерусалима, а на месту порушеног

старозаветног јеврејског храма на Храмовној гори, подиже се пагански храм Јупитеру. Ово име града биће коришћено до 4. века када хришћанство постаје званична религија у Римском царству.¹

Сл.1 Евен Ха-Штија, или камен темељац, извор: Еврейская Энциклопедия

II. ЦРКВА СВЕТЕ СОФИЈЕ ЈЕРУСАЛИМСКЕ

Године 325. после великих турбуленција, како на двору римског светог цара Константина, тако и у Цркви (Никејски сабор), света царица Јелена, царева мајка, у позној старости, креће на пут ка Светој Земљи, где током свог боравка открива Часни Крст и зида, или започиње зидање, великог број цркава на местима везаним за Исуса Христа [3].

Једна од светиња у Јерусалиму из тог периода која се везује за свету царицу Јелену је мала црква светих лекара Кира и Јована [4]. Оскудни подаци о овој светињи наводе да је сазидана на месту где се налазило Антонијево утврђење које се налазило у непосредној близини јеврејског Храма. Око 200 м удаљености. На том месту се налазио Преторијум, резиденција Понтија Пилата, римског управитеља. У Светом Писмо помињу се још два места везана за Преторијум. То је Литостротос, дворишни

¹ Aelia Capitolina <https://www.britannica.com/place/Aelia-Capitolina>

простор Преторијума, и Гавата, или уздигнуће, камен на коме је Христос стајао приликом суђења.

Посредни доказ да је царица Јелена зидала поменућу цркву, су Свете Степенице из Преторијума, које је света царица Јелена 326 године пренела у Рим. Степениште има 28 мермерних степеника, који су обложени храстовином². На основу путописа ходочасника из Бордоа из 333. године може се видети да је црква сазидана после смрти царице Јелена која се упокојила око 330. године, јер у овом документу ходочасник помиње Преторијум без помињања хришћанске светиње [4].

Можда прво помињање цркве на том месту (5. век) садржано је у тексту који је везан за епископа Петра Грузијског, сина грузијског краља Босмариоса. Он постаје монах у Светој Земљи а затим и епископ Мајумски (место у близини Газе). Његово житије садржи опис виђења једног младог човека који је видео епископа Петра, како за једну ноћ обилази светиње Јерусалима и околине. У тексту стоји: „И кад је сишао у пећину, поклонии се саркофагу. А кад је одатле изашао, отрча на свету Голготу и Свети Гроб. Одатле се спустио у цркву која се зове [она] Пилатова, а одатле у цркву Раслабљеног (*Паралитичар – црква носи назив и Пробатика, бања Витезда*) [5]. У овом тексту није наведен назив цркве, већ је писац назива „Пилатова“, а затим, век касније, црква Светог Кира и Јована добија други назив. Црква Свете Софије.

Међу привима који то записује је писац Теодосије, о коме нема прецизних података, осим да текст „Топографија Свете Земље“ има одређене делове који нису систематично повезани, и аутор текста прелази са једне територије на другу. Сматра се да је писан почетком 6. века. Теодосије пише: „Од Кајафине куће до Пилатовог преторија има око 100 корака; Црква Св. Софија је тамо“.[6³] У тексту који носи наслов Јерусалимски Бривијар који потиче из истог периода као и поменути Теодосијев текст (6. век), такође се помиње црква Свете Софије: „Одатле идете у другу базилику где је Господ бичеван и где је био везан за стуб (*ставио је руку на стуб*). И од тог места се иде у капелу. У њему је камен којим је каменован Свети Стефан. И тамо је у центру базилике трнов венац којим су Јевреји крунисали Господа. Ту је и Горња Соба у којој је Господ поучавао своје ученике када је вечерао је са њима. И тамо је прут (*итан*) затворен у (*недостаје текст*) И одатле долазите у кућу Пилатову, где је (*недостаје текст*) Господа предао Јеврејима, тамо је велика базилика, и у њој одаја где су га свукли и бичевали. Зове се Света Премудрост (*Света Софија*). Одатле долазите до храма који је подигао Соломон, али тамо више ништа није остало, осим једне пећине. Одатле се стиже до врха на који је сатана поставио Господа“.[6⁴]

Најпознатији и најбољи опис цркве Свете Софије Јерусалимске налазимо у ходочасничком запису који је оставио непознати поклоник средином шестог века, познат под именом „Ходочасник из Пјаћенце“: „Са Сиона смо

отишли у базилику Свете Марије, са великом заједницом монаха, и њеним гостопримницама за мушкарце и жене. На месту за послужење путника имају велики број столова, и више од три хиљаде кревета за болесне. Молили смо се и у Преторијуму где је Господ саслушаван: ту је сада базилика Свете Софије, која се налази испред Соломоновог храма, испод улице која се спушта до извора Силоама испред Соломоновог трема. У овој базилици било је седиште на коме је Пилат седео када је саслушавао Господа, а ту је и дугуласти камен који је некада био у средишту Преторијума. Оптужени који је саслушаван био је натеран да се попне на овај камен тако да га је могао свако чути и видети. Господ је стајао на њему када га је Пилат испитивао, а његови отисци су још увек видљиви. Имао је добро обликовано стопало, мало и нежно, био је обичног раста, згодног лице, коврцава коса и прелепих руку са дугим прстима, као што можете видети на слици у Преторијуму, која је била насликана док је био жив. Са овог камена где је стајао долазе многи благослови. Људи узимају отиске од стопала, носе их и бивају излечени. Сам камен је украшен златом и сребром“.[6⁵]

На основу догађаја из пролећа 363 године, током владавине цара Јулијана Одступника, када је Јеврејима била дозвољена обнова порушеног Храма и када је дошло до покушаја градње, а због земљотреса и других околности она није успела, намеће се логичан закључак да је жеља светог Атанасија Великог, који је био присутан поред ново изабраног хришћанског римског цара Јовијана, рођеног 331. године у Сингидунуму, била усмерена ка Брду Морија, Храмовној гори, у Јерусалиму и уместо црква Светог Кира и Јована сазида већу цркву на том месту. Цар Јовијан као и у случају изградње цркве над моштима светог Мине, у близини Александрије, помаже својом царско одлуком и тада започиње изградња цркве Свете Софије чији завршетак цар Јовијан неће дочекати због изненадне смрти. Разлог хитног зидања цркве Свете Софије од стране светог Атанасија Великог је по свему судећи чисто теолошке природе који је садржан у схватању будућих времена и крају времена, које је према тумачењу Цркве нераскидиво везано за Јерусалим и директан сукоба добра и зла, у том делу града, на Храмовној гори.

III. МАНАСТИР БЛАГОВЕСТИ ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ

Поред цркве Свете Софије у Преторијуму, у 6. веку свети цар Јустинијан на молбу светог Саве Освећеног завршава започет манастир Благовести Пресвете Богородице (Νέα Ἐκκλησία – грчком *Нова Црква*) од стране светог патријарха Илије Јерусалимског на самој Храмовној гори, у непосредној близини места где се старозаветни Храм налазио. Описан процес градње се налази у тексту из 6. века, историчара Прокопија [7].

Који подаци тачно одређују положај манастира Благовести Пресвете Богородице? Први се налази у Прокопијевом тексту, где он каже да се црква зида на највишем брду у Јерусалиму: „Јер, цар Јустинијан је наредио да се она подигне на највишем брду, прецизирајући

² Опис римских, светих места и васељенских светиња које се у њима налазе, саставио архимандрит Дионисије (Валедински) са плановима Рима и катедрале Светог апостола Петра, са десет илустрација [4].

³ Teodosius, The Topography of the Holy Land, 7(b) The beginning of the Jerusalem circuit. стр. 66.

⁴ Breviarius (A Short Account of Jerusalem) Из записа о начину градње Јерусалима, стр. 60-61.

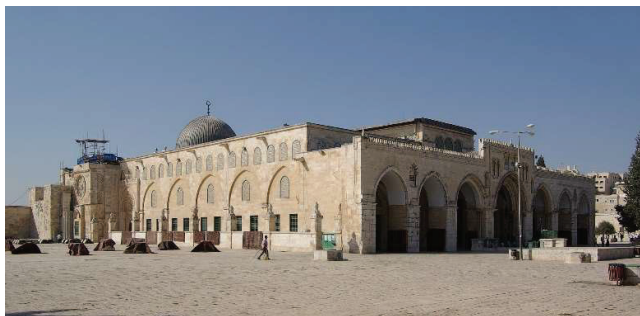
⁵ The Piacenza pilgrim, Travels, стр. 84.

дужину и ширину грађевине, као и остале детаље”[7⁶]. Брдо Сион представља највишу тачку у Јерусалиму, али на његовом врху није изграђен манастир Благовести, с обзиром да у тексту ходочасника из Пјаћенце стоји овај запис: „Са Сиона смо отишли у базилику Свете Марије, са великом заједницом монаха, и њеним гостопримницама за мушкарце и жене. “ Интересантно је да после манастира Благовести, ходочасник из Пјаћенце наставља свој текст са описом цркве у Преторијуму, цркве Свете Софије, што можда говори о близини две светиње [8], [9], [10].

IV. ИСЛАМ НА ХРАМОВНОЈ ГОРИ

У 7. веку арапски освајачи улазе у Јерусалим и тиме престаје вековна владавина хришћана. Тада се губи траг одређеног броја хришћанских цркава на простору града.

На основу догађаја у Дамаску, када се под притиском исламских владара црква Светог Јована Крститеља претвара у џамију Омајада, може се претпоставити да је дошло претварања манастирске цркве Благовести, на Храмовној гори, у џамију. Можда речи халифа Омара дају одговор на ово питање. Он је по освајању Јерусалима на питање да ли да се изгради џамија на месту где је Стена, Аврамовој стени, одговорио: „Не, хајде да изградимо џамију и оставимо Стену позади“. Без обзира на привремени дрвени објект који спомиње епископ Аркулф, дошло је до изградње џамије која ће понети име Ал Акса (сл. 2), у преводу „Најудаљенија“ [8], [9], [10].

Сл.2 Џамија Ал Акса, извор: Al Aksa, Wikipedia

По предању, то је место где је исламски пророк Мухамед слетео, током свог ноћног путовања на крилатој животињи Ал Бурак (у преводу муња), из Меке у Јерусалим, како је то описано у Курану. Прецизни подаци о изградњи џамије Ал Акса, не постоје, али археолошки налази директно упућују да је дошло до претварања манастира Благовести у џамију. Текст који је објашњава археолошка открића на Храмовној гори у првој половини двадесетог века, после земљотреса који је погодио Јерусалим, објављен у јерусалимском новинском чланку гласи: „Архива фотографија британског археолога, који је извео једино археолошко ископавање икада спроведено у џамији Акса, на брду храма, показује византијски мозаички под испод џамије, што су вероватно остаци цркве, или манастира. Ископавање је 1930-их извршио Р. В. Хамилтон, директор Британског мандатног одељења за антиквитете, у координацији са Ваџф исламским фондом који управља комплексом, након земљотреса који су тешко оштетили џамију 1927. и 1937. године.“ Тада су пронађени подни

мозаици (сл. 3 и 4), који указују на постојање јавне зграде из периода Византије. Испод њих је пронађено ритуално купатило, миква, из периода Другог храма. Мозаици су били веома слични мозаицима у цркви Рођења Христовог у Витлејему [11], [12].

Сл. 3 Мозик пода џамије Ал Аксе, извор: Археологија Храмовеј гори: находки последних 100 лет

Сл. 4 Мозик пода џамије Ал Аксе, извор: Археологија Храмовеј гори: находки последних 100 лет

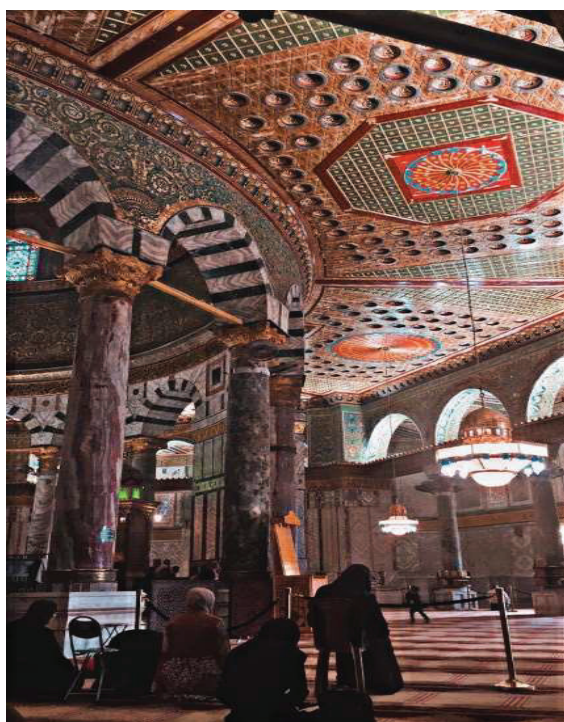
Не постоје прецизни историјски извори који говоре о потпуном рушењу цркве Свете Софије, осим документа светог Антиоха који спомиње њено разарање у време персијског освајања Јерусалима, почетком 7. века [13].

Може се основано претпоставити да је црква Свете Софије у одређеној мери разграђена (јер се не зна њено право стање у тренутку освајања Јерусалима од стране муслимана) и пренета на место где се налазио стари јеврејски Храм. Почетком 8. века, на месту порушеног јеврејског Храма се појављује значајна исламска светиња Храма на стени. На месту где се налазила црква Свете Софије у Преторијуму, данас се налази арапска школа. Да је дошло до преноса делова цркве, је посредна потврда коју износи амерички археолог Џоди Магнес: „Иако су неки елементи замењени од 7. века (укључујући куполу и спољашње плочице), структура је преживела нетакнута и још увек задржава велики део свог оригиналног унутрашњег украса. Шарени мермерни стубови и коринтски капители су сполије — поново коришћени

⁶ The Piacenza pilgrim, Travels, стр. 84.

архитектонски делови узети из византијских цркава у Јерусалиму, од којих су неки можда лежали у рушевинама у време муслиманског освајања“ [14]. У самом објекту су приметни порфирни стубови (сл. 5) који се разликују од осталих, вероватно, мермерних стубова. Порфира, као материјал је била коришћена посебно у антици и касној антици. Октагонални облик објекта указује на могуће византијско наслеђе.

Само место Храма на стени (сл. 6), за ислам је битно из више разлога. Први разлог је што је на том месту, по Курану, Ибрахим, односно Аврам, хтео да принесе на жртву Богу (на већ поменутој стени), свог првог сина Исмаила, кога је добио са робњом Саром. То предање је у супротности са Светим Писмом које говори о Исаку, млађем сину који је рођен са законитом женом Саром. Опоменуто од Бога, он као жртву приноси овна. То је такође место одакле се Мухамед вазнео у Рај, по исламском предању.

Сл. 5 Порфирни стубови у цамији Ал Акса, извор: pinterest.com/fatenrimawi/

Сл. 6 Храм на стени, извор: <https://bukvoed.livejournal.com/769998.html>

Поред наведених порфирних стубова, постоји још један детаљ, који указује на порекло грађевине, данас познате као Храм на стени. На недавним фотографијама, које су објављене приликом промене тепиха [15], којима је прекриврен под Храма, су се указали мозаици (сл. 7) који су веома слични мозаицима који се налазе у православним црквама кроз векове, од најранијег времена до савременог доба. Сличне представе на поду постоје у цркви Васкрсења Господњег у Јерусалиму, рано-хришћанској цркви светог Аполонија у Равени (сл. 8) и манастиру Дечани, из 14. века, на Косову и Метохији, у Србији. Претпоставка да је Храм на стени саграђен од делова цркве Свете Софије Јерусалимске, можда своју потврду налази у изградњи Синан пашине цамије у Призрену, на Косову и Метохији. Цамија је изграђена од порушене цркве манастира Светих Архангела, који се и данас налази у непосредној близини Призрена.

Сл. 7 Подни мозаик цамије Ал Акса, извор: Brief Report about Carpets Replacements and the Floors in the Dome of the Rock

Сл. 8 Подни мозаик цркве Сан Витале у Равени, извор: I Viaggi di S.Vitale. Ravenna

На спољном делу фасаде, северноисточне стране Храма на стени, у доњем нивоу објекта, приметна су два рељефна венца (сл. 9), који, по свему судећи, припадају периоду 3., односно 4. века. Вероватно се ради о доњем делу иконостаса непознате цркве. Постоји запис, односно цртеж, о постојању рељефног венца на западној страни Храма на стени са натписом на грчком: „За спасење Марије“. Веома

сличан рељефни венац пронађен је на археолошком локалитету Феликс Ромулијани, у Зајечару (сл.10). На њему је, поред венца, приметан, још један рељефни мотив, као на рељефу у Јерусалиму - лист у облику срца.

Сл. 9 Фасада Храма на стени. Рељефни венци, извор: <https://bukvoed.livejournal.com/769998.html>

Сл. 10 Рељефни венац, Феликс Ромулијана, извор: <https://felixromuliana.rs/en/about-felix-romuliana/>

Октагонални облик Храма на стени се може повезати са црквом, која је позната под називом Катизма (у преводу - Седети). Откривена је 1992. године у непосредној близини пута Јерусалим – Витлејем и по свему судећи је зидана у временски блиском периоду кад и црква Св.Софије. Према „Теодосијевом житију“ из 6. века, цркву и манастир Стара Катизма подигла је богата удовица Икелија, у време Јувенала, епископа Јерусалимског (450 – 458. год)⁷. Извештај указује да је црква подигнута на Маријином почивалишту, на пола пута од Јерусалима до Витлејема, и посвећена Марији Богородици (Теоктиста). На локалитету се и данас види централна стена, на којој је Пресвета Богородица одмарала [16], [17]. У тексту, који носи назив „Јерусалимски Бревијар“, делимично се описује црква Свете Софије, где се наводи да се ради о базилици, док се у запису ходочасника из Пјаћенце описује њена унутрашњост и поново наводи да се ради о базилици [6⁸]. Треба напоменути да сама црква Васкрсења Христовог, иако се ради о базилици, у свом централном делу, где се Васкрсење десило, има октагонални облик, док је црква Свете Софије у свом централном делу имала уздигнуће, Гавата, на коме је Христос стајао. На основу овога би се могло претпоставити да је централни део цркве Свете

Софије био октагонални, без обзира на опис „као базилике“ и да Храм на стени представља баш тај део.

Сл.11.Црква Катизма, извор: Church of the Seat of Mary -Wikipedia

V. ЗАКЉУЧАК

Овај рад представља покушај утврђивања истине о две познате хришћанске светиње које су се налазиле на Храмовној гори. Њихов значај није битан само зато јер се ради о грађевинама везаним за рану Цркву и које су се налазиле на посебном месту, већ и због тога што су их градили православни цареви са ових простора. Историја њиховог постојања се не завршава њихови физичким нестанком, јер је дужност оних који су потомци светих царева да не забораве две велике светиње које су у овом времену познате под другим именом.

За Небо оне су и даље цркве.

REFERENCE/ЛИТЕРАТУРА

- [1] М. Юрчук, „Иерусалимский Храм - место, где встречаются эпохи,” <https://azbyka.ru/uvhuk-iusalimskij-hram>
- [2] “Эвен аШтия: Фундаментальный Камень Вселенной” <https://imrey.org/эвен-аштия-фундаментальный-камень-вс/>
- [3] В. Г. Васильевский, „Житије Константина и Јелене“ - Текст воспроизведен по изданию: Повесть Епифания о Иерусалиме и сущих в нем мест. Приложение III // Православный палестинский сборник. Вып. 11. СПб. 1886 http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/IV/320-340/Vita_constantin_elena/text.htm
- [4] СПУТНИК РУССКОГО ПРАВОСЛАВНОГО БОГОМОЛЬЦА В РИМЕ I. <http://www.russian-inok.org/books/rim.html#local12>
- [5] J. Rufus “The Lives of the Peter the Iberian, Theodosius of Jerusalem, and the monk Romanus Life of Peter the Iberian” стр.197
- [6] J. Wilkinson “Jerusalem pilgrims before the Crusades”; Ariel Publishing House, Jerusalem, 1977.
- [7] H. B. Dewing and G. Downey (translation), “Procopius VII, Buildings”, Harvard University Press, 1971. стр.343-349
- [8] R. Pearse (translation), “The Annals of Eutychius of Alexandria (10th c. AD) – chapter 18c, part 4, 2016. <https://www.roger-pearse.com/weblog/2016/07/11/the-annals-of-eutychius-of-alexandria-10th-c-ad-chapter-18c-part-4/>

⁷ примедба аутора: свети патријарх Јувенал Јерусалимски

⁸The Piacenza pilgrim, Travels, стр. 84.

- [9] J. R. Macpherson (translation), "The pilgrimage of Arculfus in the Holy Land: about the year A.D. 670", London, Palestine Pilgrims' Text Society, 1889.
- [10] L. Nees, "Perspectives on early Islamic art in Jerusalem", in "Arts and archaeology of the Islamic World", Eds. M. Milwright, M. Rosser-Owen, L. Korn, Vol. 5, Koninklijke Brill nv, Leiden, Boston, 2016.
- [11] E. Lefkovits, „Was the Aksa Mosque built over the remains of a Byzantine church?“, in Jerusalem Post, 2008.
<https://www.youtube.com/watch?v=BJ1mfssz12k&t=909s>.
- [12] Z. Dvira, "New information from various Temple Mount excavations from the last hundred years", NSOJ 14 (in Hebrew)
- [13] F.C. Conybeare (translation), "Antiochus Strategos, The capture of Jerusalem by the Persians in 614 AD", English Historical Review 25, 1910, pp. 502-517.
https://www.tertullian.org/fathers/antiochus_strategos_capture.htm
- [14] J. Magness, "The Archaeology of the Holy Land: From the destruction of Solomon's temple to the Muslim conquest", Cambridge University Press, New York, 2012.
<https://archive.org/details/archaeologyofhol0000magn>
- [15] „The Temple Mount shifting project / A brief report about carpets replacements and the floors in the Dome of the Rock“
<https://tmsifting.org/en/2015/04/24/a-brief-report-about-carpet-replacements-and-the-floors-in-the-dome-of-the-rock/> April 2015.
- [16] Jewish Virtual Library Archaeology in Israel: Church of the Seat of Mary (Kathisma) <https://www.jewishvirtuallibrary.org/church-of-the-seat-of-mary-kathisma>;
- [17] Church of the Seat of Mary
https://en.wikipedia.org/wiki/Church_of_the_Seat_of_Mary

Abstract: The Temple Mount in Jerusalem is one of the most important places in the history of monotheistic religions. For Judaism, it is the most significant site of the destroyed Temple, where the Old Testament sacrifice was offered to God. For Christians, it is the place in the immediate vicinity of the Jewish Temple, in the Praetorium, or Antony's Fortress, where the trial of the Lord Jesus Christ took place. For Islam, the third most important place, after Mecca and Medina, is the place where Muhammad, according to the teachings of the Quran, landed during his night journey. All this led to various construction projects at this site, especially in the period from the establishment of Christianity as the official religion of the Roman Empire to the conquest of Jerusalem by the Arabs, as the bearers of the new faith - Islam. In his work, the author attempts to carry out a chronological reconstruction of the construction of certain churches and monasteries, in the aforementioned period, in the area of the Temple Mount and in its immediate vicinity, as well as the later, most likely, change in the purpose of these buildings, after the conquest of Jerusalem by the Arabs.

Historical accounts of construction work on the Temple Mount in Jerusalem from the 1st half of the 4th to the 1st half of the 8th c

Dragan Petrović, Ema Petrović, Magdalena Dragović